

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

FarDU.
ILMIY
XABARLAR-

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

4-2025
PEDAGOGIKA

НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

M.M.Mirzakarimova	
O'quvchilarda tadbirkorlik tushunchalarini rivojlantirishning diagnostik tahlili	5
H.K.Abbasova, Sh.A.Tojiboeva	
Роль медиа в образовании	14
G.P.Tashmatova	
Стратегии интеграции обучения языку и предметному содержанию в развитии профессиональной коммуникативной компетенции	18
O.M.Erkaboyev	
Harbiylashgan (Temurbeklar maktabi misolida) va harbiylashmagan maktab o'quvchilarining jismoniy rivojlanish darajasini baholash	24
D.A.Tursunova	
Bo'lajak o'qituvchilarni tarixiy va ma'naviy ideallarga doir bilimlarini rivojlantirishning pedagogik mazmuni va aksiologik asoslari	31
S.T.Xalikova	
Sport faoliyatini rivojlantirishda asosiy psixologik xususiyatlar	35
M.M.Xasanova, Q.O.Shodmanov	
Diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromiga chalingan bolalarning klinik va psixologik-pedagogik xususiyatlari	40
F.O'.Toshiboltayev	
Ta'lim jarayoniga raqamli vositalarni integratsiyalash	43
A.M.Azimov	
Kurashda texnik va taktik ko'nikmalarni shakllantirishda pedagogik metodlar	46
X.X.Raximov	
Ijodkorlik va yaratuvchanlik qobiliyatlari: farqlar va o'xshashliklar	50
O.N.Fozilova, Sh.S.Rayimova	
Maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagogik hamkorlikning vazifalari	54
F.Q.Qurbonova	
Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda pedagogik hamkorlikni loyihalashtirishning nazariy jihatlari	58
B.B.Nurmatov	
Bo'lajak jismoniy madaniyat mutaxassislarini ustoz-shogird an'analari asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik zarurati	62
I.I.Hotamova	
Integrating ai-powered pronunciation tools to enhance speaking proficiency in efl learners	65
U.Y.Axmedova, F.J.Muhammadqodirova	
Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida texnologik topshiriqlarni bajarishda qo'llaniladigan metodlar	68
G.Sh.Rakhimova	
Implementing authentic text approach to improve reading comprehension of efl students	71
O.R.Raxmatov	
Yolg'on axborot, dezinformatsiya va manipulyatsiyaning keng tarqalishi	74
A.A.Parmonov	
Akmeologik motivatsiya va uni bo'lajak o'qituvchilarda rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari	78
Ch.B.Raximova	
Talabalarni lisoniy-muloqot kompetentligini rivojlantirish orqali ularning kognitiv qobiliyatlarini rag'batlantirish	83
D.A.Tursunova	
Bo'lajak o'qituvchilarni tarixiy va ma'naviy ideallarga aksiologik munosabatini rivojlantirish modeli	87
F.O'.Toshiboltayev	
Pedagogik ta'lim va dars amaliyotida akt integratsiyasining samaradorlikka ta'siri	91

UO'K: 316.774:32.019.51

YOLG'ON AXBOROT, DEZINFORMATSIYA VA MANIPULYATSIYANING KENG TARQALISHI**WIDESPREAD OF FALSE INFORMATION, DISINFORMATION AND MANIPULATION****ШИРОКОЕ РАСПРОСТРАНЕНИЕ ЛОЖНОЙ ИНФОРМАЦИИ, ДЕЗИНФОРМАЦИИ И МАНИПУЛЯЦИЙ**

Raxmatov Odil Raxmonberdiyevich
Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya

Global internet tarmog'ining kengayishi yolg'on axborot, dezinformatsiya va manipulyatsiyaning keng tarqalishiga imkoniyat yaratdi. Ushbu hodisalar nafaqat individual ongga, balki jamiyatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligiga, iqtisodiy rivojlanishiga va demokratik institutlarga jiddiy putur yetkazish potensialiga ega. Mazkur maqolada yolg'on axborot (fake news), dezinformatsiya (disinformation) va manipulyatsiya (manipulation) tushunchalarining o'zaro farqlari, ularning tarqalish mexanizmlari, jamiyatning turli sohalariga ko'rsatilgan salbiy ta'sirlari hamda ularga qarshi kurashishning kompleks yo'llari ilmiy-amaliy nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Аннотация

Расширение глобальной сети Интернет создало возможности для повсеместного распространения ложной информации, дезинформации и манипуляций. Эти явления способны серьезно подорвать не только индивидуальное сознание, но и социально-политическую стабильность общества, экономическое развитие и демократические институты. В данной статье анализируются различия между понятиями «фейковые новости», «дезинформация» и «манипуляция», механизмы их распространения, негативное воздействие на различные слои общества и комплексные методы борьбы с ними с научной и практической точки зрения.

Abstract

The expansion of the global Internet has created opportunities for the widespread spread of false information, disinformation, and manipulation. These phenomena have the potential to seriously undermine not only individual consciousness, but also the socio-political stability of society, economic development, and democratic institutions. This article analyzes the differences between the concepts of fake news, disinformation, and manipulation, their mechanisms of spread, their negative impact on various sectors of society, and comprehensive ways to combat them from a scientific and practical perspective.

Kalit so'zlar: Yolg'on axborot, dezinformatsiya, manipulyatsiya, misinformatsiya, media savodxonlik, fakt-cheking, ijtimoiy media, sun'iy intellekt, jamoatchilik fikri.

Ключевые слова: Ложная информация, дезинформация, манипуляция, дезинформация, медиаграмотность, фактчекинг, социальные сети, искусственный интеллект, общественное мнение

Key words: False information, disinformation, manipulation, misinformation, media literacy, fact-checking, social media, artificial intelligence, public opinion.

KIRISH

Global internet tarmog'ining kengayishi - tahdidlarning eng xavflilaridan biri yolg'on axborot (fake news), dezinformatsiya va manipulyatsiyaning keng tarqalishiga imkoniyat yaratdi. Bu hodisalar nafaqat individual ongga, balki jamiyatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligiga, iqtisodiy rivojlanishiga va demokratik institutlarga jiddiy putur yetkazish potensialiga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Yolg'on axborot, dezinformatsiya va manipulyatsiya - ushbu tushunchalar ko'pincha bir-birining o'rnida qo'llanilsa-da, ular o'rtasida muayyan nazariy va amaliy farqlar mavjud:

- Yolg'on axborot (Fake News): Odatda, haqiqatga mos kelmaydigan, lekin rasmiy yangilikka o'xshab ko'rsatiladigan ma'lumotlarni anglatadi. Uning asosiy maqsadi odatda shunchaki shov-shuv ko'tarish, foydalanuvchilarning e'tiborini jalb qilish yoki moliyaviy daromad olish bo'lishi mumkin. Yolg'on axborotni yaratuvchilar ba'zan bironing obro'sini tushirish yoki ma'lum bir siyosiy

kuchni qoralash kabi tor maqsadlarni ham ko'zlashi mumkin. U tasodifiy xatolardan farqli o'laroq, qasddan yaratiladi.

- **Dezinformatsiya (Disinformation):** Bu axborotning qasddan noto'g'ri yoki aldamchi tarzda tarqatilishidir. Dezinformatsiyaning asosiy farqi uning qasddan va maqsadli yaratilishidadir. U odatda ma'lum bir shaxs, guruh, tashkilot yoki davlatga qarshi qaratilgan bo'lib, jamoatchilik fikrini o'zgartirish, aholi orasida ishonchsizlikni yoki qo'rquvni uyg'otish, siyosiy yoki ijtimoiy holatni beqarorlashtirish kabi strategik maqsadlarga xizmat qiladi. Dezinformatsiya ko'pincha murakkab tarmoqlar orqali, botlar, trollar va maxsus tashkil etilgan kampaniyalar yordamida tarqatiladi.

- **Misinformatsiya (Misinformation):** Dezinformatsiyadan farqli o'laroq, misinformatsiya "noto'g'ri axborot"ni anglatadi, lekin bu axborot uni tarqatuvchi tomonidan qasddan yaratilmagan bo'lishi mumkin. YA'ni, uning maqsadi odatda zarar yetkazish emas, balki axborotni noto'g'ri tushunish, talqin qilish yoki xato bilan yetkazish natijasida yuzaga keladi. Misol uchun, noto'g'ri tarjima, kontekstdan uzib olingan ma'lumot yoki eskirgan faktlarni yangidek taqdim etish.

- **Manipulyatsiya (Manipulation):** Bu tushuncha axborotni yoki uni taqdim etish usulini shunday o'zgartirishni anglatadiki, natijada oluvchining ongiga va xatti-harakatlariga istalgan tarzda ta'sir ko'rsatiladi. Manipulyatsiya, haqiqatni buzish, faktlarni yashirish, kontekstni o'zgartirish, hissiy ta'sir ko'rsatish yoki qabul qiluvchining psixologik zaifliklaridan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Manipulyatsiya dezinformatsiya bilan chambarchas bog'liq bo'lishi mumkin, lekin uning asosiy maqsadi axborotni to'g'ridan-to'g'ri buzishdan ko'ra, axborotni taqdim etish usuli orqali odamlarning fikrlari va xulq-atvorini boshqarishdir. Misol uchun, sarlavhalarni shov-shuvli qilish, emotsional so'zlardan foydalanish, muayyan faktlarni bo'rttirib ko'rsatish yoki boshqalarni yashirish.

2. Dezinformatsiya va manipulyatsiyaning tarqalish mexanizmlari:

Zamonaviy axborot texnologiyalari, ayniqsa ijtimoiy media platformalari dezinformatsiya va manipulyatsiyaning tez va keng tarqalishi uchun beqiyos imkoniyatlar yaratdi.

- **Ijtimoiy media platformalari:**

* **Virusli tarqalish:** Ijtimoiy tarmoqlardagi algoritmlar ko'pincha eng ko'p "layk" va "ulash" olgan kontentni ustuvor tarzda ko'rsatadi. Bu esa hissiy va shov-shuvli, lekin noto'g'ri axborotning tez tarqalishiga olib keladi.

* **Exo kameralar va Filtr pufakchalari (Echo Chambers and Filter Bubbles):** Foydalanuvchilarning qiziqishlari va oldingi tanlovlariga asoslanib, algoritmlar ularga faqat o'z qarashlarini tasdiqlovchi ma'lumotlarni taqdim etadi. Bu esa insonlarning dunyoqarashini toraytiradi va ularning dezinformatsiyaga moyilligini oshiradi.

* **Anonimlik va soxta akkauntlar:** Ko'plab yolg'on axborot va dezinformatsiya tarqatuvchilar anonim yoki soxta profillardan foydalanadilar, bu esa ularning javobgarligini kamaytiradi.

* **Boshqaruvning murakkabligi:** Ijtimoiy medianing global miqyosi va kontent hajmining ulkanligi undagi dezinformatsiyani to'liq nazorat qilishni imkonsiz qiladi.

* **Sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar:**

* **Botlar va troll fermalari:** Avtomatlashtirilgan dasturlar (botlar) va odamlardan iborat "troll fermalari" bir vaqtning o'zida minglab akkauntlardan dezinformatsiyani tarqatish, ma'lum bir mavzuda sun'iy muhokama yaratish yoki obro'sizlantiruvchi kampaniyalar o'tkazish uchun ishlatiladi.

* **"Deepfake" texnologiyalari:** Sun'iy intellekt yordamida ovoz va videolarni real hayotdagidek taqlid qilish imkoniyati dezinformatsiyaning yangi va xavfli darajasini yuzaga keltirdi. Bu texnologiyalar yordamida mavjud bo'lmagan nutqlar, videolar yoki ovozli xabarlar yaratilishi mumkin.

* **To'lovli va yashirin reklamalar:**

* **Ko'plab saytlar va ijtimoiy media akkauntlari pul evaziga ma'lum bir kompaniya, mahsulot yoki siyosiy partiyaning manfaatlarini himoya qiluvchi kontentni tarqatadi.** Bu kontent ko'pincha reklama ekanligi ochiqchasiga ko'rsatilmaydi.

* **Inson psixologiyasining roli:**

* **Tasdiqlash moyilligi (Confirmation Bias):** Odamlar o'z qarashlarini tasdiqlovchi ma'lumotlarga ko'proq ishonishga va ularni tarqatishga moyil bo'ladilar.

* **Emotsional ta'sir:** Qo'rquv, g'azab yoki xursandchilik kabi kuchli hissiyotlarni uyg'otuvchi xabarlar tezroq tarqaladi, hattoki ular noto'g'ri bo'lsa ham.

PEDAGOGIKA

* Avtoritetga ishonch: Noma'lum yoki tasdiqlanmagan manba bo'lsa ham, agar u "ekspert" yoki "ishonchli" deb e'lon qilinsa, unga ishonish moyilligi.

3. Yolg'on axborot, dezinformatsiya va manipulyatsiyaning jamiyatga ta'siri

Ushbu fenomenlarning jamiyat hayotiga ta'siri keng qamrovli va turli darajada namoyon bo'ladi:

* Siyosiy barqarorlikka tahdid:

* Saylovlarga aralashuv: Dezinformatsiya saylov jarayonlariga ta'sir ko'rsatishi, jamoatchilik fikrini manipulyatsiya qilishi va nomzodlar yoki partiyalarga nisbatan noto'g'ri qarashlarni shakllantirishi mumkin.

* Ishonchsizlikni oshirish: Hukumat institutlariga, OAVga va umuman davlat organlariga nisbatan aholi orasida ishonchsizlikni kuchaytiradi.

* Ijtimoiy qutblanish: Jamiyatda turli guruhlar o'rtasida nizolarni keltirib chiqaradi, ularning o'zaro tushunishini qiyinlashtiradi.

* Iqtisodiy yo'qotishlar:

* Moliyaviy bozorlarning beqarorligi: Yolg'on xabarlar birjalarda keskin o'zgarishlarga olib kelishi, kompaniyalarning obro'siga putur yetkazishi mumkin.

* Iste'molchilarning adashishi: Nohaqlik reklama va manipulyativ ma'lumotlar iste'molchilarni noto'g'ri qarorlar qabul qilishga undashi, shuningdek, soxta mahsulotlarni sotib olishga olib kelishi mumkin.

* Sog'liqni saqlash sohasidagi xavflar:

* Pandemiya davrida yolg'on axborotning tarqalishi (masalan, kasallikning kelib chiqishi, davolash usullari yoki vaktsinalar haqida) aholining sog'lig'iga jiddiy tahdid solishi, odamlarni noto'g'ri va xavfli qarorlar qabul qilishga undashi mumkin.

* Shaxsiy va ijtimoiy sog'lomlikka ta'sir:

* Ruhiy zo'riqish: Doimiy ravishda yolg'on axborot oqimiga duch kelish odamlarda xavotir, qo'rquv va ruhiy zo'riqishni oshiradi.

* Bilim darajasining pasayishi: Noto'g'ri ma'lumotlar tufayli odamlar dunyo haqida noto'g'ri tasavvurlarga ega bo'lishi va aniq bilimlardan mahrum bo'lishi mumkin.

* Obro'ga putur yetkazish: Yolg'on axborot shaxslar, kompaniyalar yoki tashkilotlarning obro'siga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.

4. Yolg'on axborot va dezinformatsiyaga qarshi kurashish yo'llari

Dezinformatsiya va manipulyatsiyaga qarshi kurashish kompleks yondashuvni talab qiladi va bir nechta darajada amalga oshirilishi kerak:

NATIJA VA MUHOKAMA

* Media savodxonlikni oshirish (Media Literacy):

* Ta'lim dasturlari: Maktablar va universitetlarda media savodxonlik fanlarini joriy etish, yoshlarga axborot manbalarini baholash, tanqidiy fikrlash va faktlarni tekshirish ko'nikmalarini o'rgatish.

* Keng jamoatchilik uchun kompaniyalar: Ommaviy axborot vositalari, NNT va boshqa tashkilotlar orqali yolg'on axborotning xavflari va uni aniqlash usullari haqida tushuntirish ishlarini olib borish.

* Texnologik yechimlar:

* Fakt-cheking platformalari: Mustaqil fakt-cheking tashkilotlari va platformalarini rivojlantirish (masalan, StopFake, Poynter's International Fact-Checking Network).

* Platformalarning mas'uliyati: Ijtimoiy media gigantlari (Facebook, Twitter, YouTube) o'z platformalarida yolg'on axborot va dezinformatsiyaning tarqalishiga qarshi kurashish uchun algoritmlarni takomillashtirishi, kontentni moderizatsiya qilishi va noto'g'ri ma'lumotlarni belgilashi lozim.

* Sun'iy intellektni qo'llash: Dezinformatsiyani aniqlash va Deepfake texnologiyalariga qarshi kurashish uchun sun'iy intellektidan foydalanish.

* Qonunchilik va siyosiy choralar:

* Qonunchilikni takomillashtirish: Dezinformatsiya tarqatish uchun javobgarlikni oshiruvchi qonunlarni ishlab chiqish va amalda qo'llash. Ammo bu jarayonda so'z erkinligini cheklamaslik muhim.

* Davlat va fuqarolik jamiyati hamkorligi: Dezinformatsiyaga qarshi kurashishda davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalari o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish.

* Ommaviy axborot vositalarining roli:

* Jurnalistik standartlarga rioya qilish: OAVlar aniqlik, xolislik va etika tamoyillariga qat'iy rioya qilishi lozim.

* Oshkoralik va shaffoflik: Manbalarni ochiqlash, xatolarni tan olish va tuzatish.

* Chuqur tahliliy jurnalistika: Yuzaki va shov-shuvli xabarlardan qochib, voqealarning mohiyatini, ularning sabab va oqibatlarini chuqur tahlil qilish.

* Xalqaro hamkorlik:

* Dezinformatsiya global muammo bo'lgani uchun, unga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik, tajriba almashish va birgalikdagi tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Yolg'on axborot, dezinformatsiya va manipulyatsiya zamonaviy jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Ularning keng tarqalishi axborot makonida navigatsiya qilishni murakkablashtiradi, jamiyatning ishonch tizimlariga putur yetkazadi va demokratik jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tahdidlarga qarshi samarali kurashish uchun kompleks yondashuv, ya'ni media savodxonlikni oshirish, texnologik yechimlarni joriy etish, qonunchilikni takomillashtirish, OAVning mas'uliyatini kuchaytirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish zarur. Har bir shaxsning axborotni tanqidiy baholash va uning haqqoniyligini tekshirish qobiliyati zamonaviy axborot makonida xavfsiz va ongli harakat qilishning asosiy kalitidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. McIntyre, L. (2018). Post-Truth. The MIT Press.
2. Bail, C. A. (2021). Breaking the Social Media Prism: How to Make Our Platforms Less Polarizing. Princeton University Press.
3. Pomerantsev, P. (2019). This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality. PublicAffairs.
4. Pacepa, I. M., & Rychlak, R. J. (2013). Disinformation: Former Spy Chief Reveals Secret Strategies for Undermining Freedom, Attacking Religion, and Promoting Terrorism. WND Books.
5. O'Connor, C., & Weatherall, J. O. (2018). The Misinformation Age: How False Beliefs Spread. Yale University Press.
6. Ofcom. (2019). Misinformation and Disinformation: A Literature Review.
7. Singh, H. S., & Gulyani, P. (2020). A Systematic Review on Fake News Themes Reported in Literature. International Journal of Web-Based Communities, 16(3), 296-311.
8. Al-Rawi, A. (2019). A Systematic Literature Review of the Phenomenon of Disinformation and Misinformation. In Proceedings of the 13th International Conference on Digital Society and eGovernments (pp. 123-130).